

**INTERNATIONAL JOURNAL OF
MULTIFACETED & MULTILINGUAL STUDIES**

UGC Approved Research Journal (Sr. 47674)

Volume V
Issue II

ISSN : 2394-207X (Print)
IMPACT FACTOR : 4.205

February 2018

**Chief Editor
Dr. V. H. Mane**

**Executive Editor
Prof. M. P. Shaikh**

www.ijmms.in

Email : ijmms14@gmail.com

27	मराठ्यांच्या स्वातंत्र्ययुद्धातील महाराणी ताराबाईचे योगदान	प्रा. जाधव सावित्री दत्तात्रय	88-90
28	मराठेकालीन लष्करी शिल्पकला	प्रा. राजगोप सं बाबाराहेब	91-94
29	कान्होजी आंग्रे यांच्या अमलाखालील मराठा आरमाराची कामगिरी	डॉ. अंबादास मंजुळकर	95-99
30	शिवकालीन आरमार	प्रा. शिल्पा कुलकर्णी	100-103
31	मराठ्यांचे आरमार प्रमुख : कान्होजी आंग्रे	श्री. सर्जेराव दि वाडकर	104-106
32	शिवकालीन आरमार व लष्करव्यवस्थापन	सौ. सुनिता समाधान पाटील	107-109
33	मराठेकालीन तलवाराः या युद्धातील प्रभावी शस्त्राचा सैनीगीन अभ्यास	प्रा.विकास भानुदास टकले	110-112
34	स्वराज्यासाठी आत्मसमर्पण मुरारबाजी देशपांडे : किल्ले पुरंदर	प्रा.वाईकर एस.जी	113-115
35	दादोजी कोंडदेव व बाजीप्रभू देशपांडे यांचे स्वराज्य स्थापनेतील योगदान	प्रा.अनाप एस.ए.	116-119
36	भारतीय आधुनिक आरमाराचे जनक छत्रपती शिवाजी महाराज	प्रा. डॉ. दिगंबर जनार्दन सोनवणे	120-123
37	छ.शिवाजी महाराजांचे प्रारंभीचे सहकारी : कान्होजी जेधे	प्रा.डॉ.सावंत जयपाल चंद्रकांत प्रा.डॉ.उज्वला नलावडे	124-127
38	सरदार बापू गोखले आणि आष्टीची लढाई	प्रा.जितेंद्र यशवंत वडशिंकर	128-129
39	तुळाजी आंग्रे : आंग्रे घराण्यातील मराठा आरमाराचे शेवटचे सरखेल	पल्लवी शेंडे	130-132
40	जाघवराव घराणे	डॉ. भूषण गोविंद फडतरे	133-147
41	मराठ्य सरदार घराणे - कदमबांडे	प्रा. डॉ. शिवाजी वाघमोडे	148-150
42	शिव अंगरक्षक : जीवाजी महाले	प्रा. संदीप केशव पगार	151-153
43	सरसेनापती हंबीरराव मोहिते यांच्या विविध लढाया	प्रा. सविता शंकर वीर	154-156
44	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आरमार प्रशासन	प्रा. राजेंद्र हिम्मतसिंग वळवी	157-160
45	छत्रपती शिवाजी महाराजांची न्यायनिती	प्रा. शिरसाठ संदिप हरिभाऊ	161-164
46	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आरमारी योगदान	प्रा. भाऊसाहेब सांगळे	165-167
47	स्वराज्य स्थापनेसाठी लखुजी जाघवांनी जिजाऊ वर केलेले संस्कार	प्रा.डॉ. सिद्धार्थ भ. जाधव	168-171
48	हिंदवी स्वराज्यात कोकण प्रदेशाचे राजकिय महत्व : एक आढावा	प्रा. अरुण अवचितराव पाटील	172-174
49	मराठ्यांच्या उत्पन्नाची साधने	प्रा. भगवान केशव गावित	175-178
50	भाळवणीचे उपेक्षित सरदार सरलष्कर खंडेराव नाईक निर्बाळकर	प्रा.डॉ.विकास लक्ष्मण कदम	179-181
51	Bahirji Naik - spy commander in the army of Chhatrapati Shivaji Maharaj's	Prof. Dr. Sunil B. Kshirsagar	182-186
52	Contribution of Maratha Sardar in Swarajya Formation	Prof. Shelke Digambar Sakharam	187-188

छ.शिवाजी महाराजांचे प्रारंभीचे सहकारी : कान्होजी जेधे

प्रा.डॉ.सावंत जयपाल चंद्रकांत

शंकरराव जगताप आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, वाघोली

ता.कोरेगांव जि.सातारा

प्रा.डॉ.उज्वला नलावडे

सावित्रीबाई फुले महिला महाविद्यालय, सातारा

छ.शिवाजी महाराजांनी सर्वसामान्य मावळ्यांना सोबत घेऊन स्थापन केलेले स्वराज्य ही अतिशय दुर्मिळ आणि अद्वितीय घटना होय. संपूर्ण भारतामध्ये मुस्लिम सत्ताधिकांनी वर्चस्व प्रस्थापित केलेले असताना आपल्या मातेच्या आर्शिवादाच्या आणि अंगभूत गुणांच्या जोरावर त्यांनी स्वराज्य निर्मितीचा आरंभ केला.आदिलशाही सत्ता आणि मोगली सत्ता यांना पराभूत करून राजांनी स्वराज्य उभारले. सर्वसामान्य जनतेच्या मनात स्वराज्याबाबत प्रेम आणि स्वातंत्र्याची उर्मी निर्माण केली. छ.शिवाजी राजांनी निर्माण केलेले स्वराज्य हे वास्तविकपणे अनियंत्रित राजेशाही हे वैशिष्ट्य असणाऱ्या मध्ययुगिन कालखंडात लोककल्याणकारी आणि रयतेला आपले वाटणारे राज्य होते.

त्यांच्या या कार्यात अनेक सेनानींनी आपल्या प्राणाची बाजी लावण्यास कधीच मागेपुढे पाहिले नाही. अनेक सेनानी छ.शिवाजी महाराजांच्या तालमीतच तयार झाले. हे योद्धे अत्यंत सर्वसामान्य घरातून निर्माण झाले होते. या इतिहास परिषदेमध्ये छ.शिवरायांच्या याच सरदारांच्या कार्यावर प्रकाश टाकण्यात येतो आहे हे अतिशय महत्त्वपूर्ण कार्य आहे कारण जेव्हा आपण शिवकाळाचा अभ्यास करतो तेव्हा फक्त छ.शिवाजी राजे आणि त्यांच्या कार्याचा अभ्यास करतो मात्र या परिषदेत शिवचरित्रासोबतच इतर सरदारांच्या कार्याचा आढावा घेण्यात येतो आहे याच संदर्भाचा विचार करून मी येथे छ.शिवाजी महाराजांच्या स्वराज्य स्थापनाकार्यातील प्रारंभीक सहकारी कान्होजी जेधे यांचे कार्य मांडू इच्छितो.

स्वराज्य स्थापनेच्या सुरुवतीच्या कालखंडात ज्या सेनानींनी स्वराज्य निर्मितीमध्ये आपले योगदान दिले आहे त्यामध्ये मावळ प्रांतातील देशमुख आणि त्यांच्या सैन्याचा छ.शिवरायांना फार उपयोग झाल्याचे दिसते. यामध्ये कान्होजी जेधे, बाजी जेधे, बाजी पासलकर, बापूजी मुदगल, येसाजी कंक, बाजीप्रभू देशपांडे, बाजी बांदल, तानाजी मालूसरे आणि सुर्याजी मालूसरे, कावजी कोंडाळकर, कावजी मल्हार, दादाजी नरसप्रभू, नारो बापूजी, बाळाजी बापूजी, चिमणाजी बापूजी, जिवा महाले, संभाजी कावजी, हैबतराव सिलिंबकर, बाबजी झुंजारराव मरळ देशमुख या मंडळीचे बहुमोल सहकार्य लाभलेले आहे.

याच बरोबर या परिसरातील काटक आणि निष्ठावंत मावळे हेच राजांच्या आरंभीच्या पायदळ आणि घोडदळाचे आधारस्तंभ होते. यामध्ये नेताजी पालकर, सुर्यराव काकडे, वाघोजी तुपे, गोदाजी जगताप, भीमाजी वाघ, संभाजी काटे, शिवाजी इंगळे, भिकाजी चोर, भैरव चोर, सिदोजी पवार, हिराजी इंगळे, तुकाजी पोळ, सदाजी घाटगे, रामाजी पांगारे इ.या सर्व प्रमुख सहकार्यांपैकी कान्होजी जेधे हे आपल्या वतनावर पाणी सोडणाऱ्या काही मोजक्या देशमुखांपैकी एक होते

कान्होजी जेधे : कान्होजी जेधे हे छ.शिवरायांच्या आरंभीच्या सहकार्यांपैकी एक होते. जेधे घराण्यातील खेळोजी आणि बाजी नाईक यांनी प्रामाणिकपणे केलेल्या सेवेबद्दल खूप होऊन बिदरच्या पातशहाने त्यांना कारीचे वतन वहाल केले होते. या घराण्यातील कान्होजी यांनी आपल्या पराक्रमाने वतनी गावांची संख्या वीसवर आणली. कान्होजींना सात पुत्र होते त्यातील सर्वात लहान पुत्र नाईकजी नाईक यांचे पुत्र कान्होजी हेच शिवकाळातील इतिहासप्रसिध्द कान्होजी जेधे हे होत. कान्होजींच्या आजोवांनी आपले पुत्र नाईकजी नाईक यांना आपले वारसादार करून देशमुखी वतन त्यांच्या हवाली केले.त्यांच्या खूना नंतर कान्होजी जेधे कारीचे देशमुख बनले.¹ कान्होजी सुरुवतीला निजामशाहीच्या चाकरीत होते. सन 1626 मध्ये मलिक अंबरच्या मृत्यू नंतर सर्व मावळ खोरे हे आदिलशाहीच्या ताब्यात आले याचवेळी शहाजीराजेही आदिलशाहीत रुजू झाले तेव्हा आदिलशाहाचा सेनापती रणदौलतखान याने शहाजीराजांशी कान्होजीचा परीचय करून दिला.पुढे शहाजीराजे जेव्हा आदिलशाहीत रुजू झाले त्यावेळी त्यांनी आपल्याकडे कान्होजीस मागून घेतले. सन 1648 मध्ये जेव्हा आदिलशहाने शहाजीराजांना अटक केली त्यावेळी कान्होजी जेधेनाही अटक झाली. पुढे आदिलशहाने शहाजीराजांची मुक्तता करून बंगळ्यास त्यांची रवानगी केली. याचवेळी कान्होजींचीही सुटका झाली. शहाजी राजांनी कान्होजींना मावळात परत जावून शिवाजीराजांना मदत करण्याविषयी वचन घेतिले आणि त्यांना व त्यांचे कारभारी दादाजी कृष्ण लोहकरे यांना शिवाजीराजांकडे पाठवून दिले.² कान्होजी जेधे शहाजीराजांचा निरोप घेऊन मावळात येतात, तोच 25 जून 1649 रोजी वाईचा सुभेदार अफजलखानाचे पत्र त्यांना आले. अफजलखानाने जावळीवर स्वारी करण्याचे नियोजित केले होते या स्वारीत कान्होजींनी सैन्यासह सामील व्हावे असा आदेश त्याने पत्राद्वारे दिला होता. परंतु कान्होजींनी काहीच हालचाल न करता चालढकल सुरु केली. आपल्याला 200 लोकांची नायकी द्यावी किंवा जोहर खोरे मोकासा म्हणून द्यावे अशी नवीनच मागणी त्यांनी पुढे केली. अफजलखानाने ती मान्य करून जोहर खोयाची सनद कान्होजींकडे पाठवून दिली. तरीही कान्होजी जागचे हालले नाहीत. या काळात त्यांचा शिवाजीराजांशीही पत्रव्यवहार सुरु होता.³ नुकतेच शहाजीराजांना वचन देवून आलेल्या कान्होजींनी अफजलखानाच्या या नियोजित स्वारीत सहभागी होण्याचे जाणीवपूर्वक टाळले. पुढे ही स्वरीच रथगित झाली.

कान्होजी जेध्यांनी येथून पुढील काळात शिवाजी महाराजांना सर्वतोपरी सहाय्य केले. जेध्यांसारखे मातब्बर देशमुख महाराजांना सामील झाल्यामुळे मावळातील इतर मंडळीही महाराजांकडे हळूहळू रुजू होवू लागली. इ.स.1656 मध्ये महाराजांनी केलेल्या जावळीवरील स्वारीत कान्होजी आपल्या सैन्यासह सामील झाले होते.⁴ परंतु कान्होजींचा खरा कस लागला तो अफजलखान स्वारीच्या वेळी. कान्होजी आदिलशाहाच्या सेवेत होते. आदिलशहाने शिवाजीराजांच्या बंदोबस्तासाठी अफजलखानास मदत करण्याचे फर्मान जारी केले. ते 16 जून 1659 रोजी कान्होजींना मिळाले.⁵ कान्होजींच्या जीवनातील सत्वपरीक्षेचा प्रसंग होता. कान्होजींनी शिवाजीराजांशी 'इमाने वर्तु' अशी शपथ शहाजीराजांसमोर घेतली होती. तर इकडे खानाच्या मदतीला न गेल्यास वतन जाण्याचा धोका निर्माण झाला होता. शेवटी कान्होजी आपल्या 5 पुत्रांसह रायगडी शिवाजी महाराजांकडे आले व यादशहाकडून आलेला फर्मानाचा कागद दाखविला. महाराजांनी तो पाहिला व म्हटले, तुम्ही पुढे सेजारी केदारजी व खंडोजी खोपडे देशमुख ता उत्रोली हे अफजलखानाकडे गेले. तुम्ही पातशाही हुकूम मोडून राहिले म्हणजे वतनास अपाये होईल. जिवावरी गोष्ट येवून संकट पडले

याकरिता तुम्हीही जाणे" पण निष्ठावान कान्होजी उदगारले, "महाराजांनी (शहाजीराजांनी) आपली क्रिया (शपथ) घेवून तुमचे हाती दिली तेच क्रिया व इनाम आपला (माझा) शाबूत आहे. वतन साहेबांच्या (शिवाजी महाराजांच्या) पायावरी ठेविले. आपण व आपले लेक साहेबापुढे खस्त होवून (मरून जाऊ). तेंव्हा जे होणे ते होईल. कान्होजी नाईक ऐसे बोलून शफत केली. त्यावरी राजश्री स्वामी बोलिले की, 'हातावरी पाणी घेवून वतनास घालणे' कान्होजींनी खरोखरच हातावर पाणी घेवून वतनावर सोडले.⁶ कान्होजींच्या निर्घाराची परीक्षा महाराजांनी पुरेपुर घेतली. कान्होजीही कसोटीस पूर्ण उतरले.

कान्होजींना विश्वासात घेतल्यानंतर महाराजांनी त्यांच्यावर एक महत्वाची कामगिरी सोपविली. मावळातील सर्वच वतनदार देशमुखांना आदिलशाही फर्माने आली होती. अशा वेळी त्या सर्वांच्या मनात काय आहे याचा शोध घेण्याची व त्यांना स्वराज्याच्या झेंड्याखाली एकत्र आणण्याची अवघड कामगिरी महाराजांनी कान्होजींना सांगितली त्यानुसार कान्होजींनी मावळ खोयातील देशमुख मंडळींना एकत्र जमवून आपला विचार सर्वांना सांगितला. 'आम्ही राजश्री स्वामीच्या पायाशी इनाम धरून वतनास देखील पाणी सोडिले. आम्ही व आपले लेक देखिल स्वामी पुढे खस्त होते. यैसा आमचा दृढ विश्वास आहे. तुमचा मुदा काये तो बोलणे. मुसलमान बेईमान आहे. कार्य जालियावरी नस्ते निमित्त्य ठेवून नाश करील. हे महाष्ट राज्य आहे. अवघीयानी हिंमत धरून जमाव घेवून राजश्री स्वामी संनिध राहोन येकनिष्ठेने शेवा कराची' कान्होजींचे हे हिमतीचे बोलणे ऐकल्यानंतर मावळातील बांदल, सिलिंबकर, ढमाले, मरळ, डोहार इत्यदी अनेक देशमुखांनी महाराजांच्या पाठीशी उभे राहण्याचा निर्णय घेतला.⁷

अफजलखानाच्या वधानंतर इशारा मिळताच कान्होजी जेथे मावळच्या देशमुखांसमवेत खानाच्या पार मुक्कामी असलेल्या सैन्यावर तुटून पडले. या युद्धात कान्होजींनी केलेल्या सेवेबद्दल शिवाजी महाराजांनी त्यांना मानाचे प्रथम पान देण्याचा बहुमान दिला. या युद्धात खंडोजी खोपडे महाराजांच्या विरोधात खानकडून लढला आणि मराठ्यांच्या फौजेस जिवंत सापडला. येथे खंडोजीने आपले जावई हैबतराव सिलिंबकरांच्या करवी कान्होजींना जिव वाचवण्याची गळ घातली आणि कान्होजींच्यामुळे महाराजांनी त्यास अभय दिले. परंतू एक दिवशी खंडोजी खोपडे राजांच्या समोर आला व महाराजांचा राग अनावर होवून त्यांनी खंडोजीचा एक हात व एक पाय कापण्याची आज्ञा केली. या घटनेने कान्होजी नाराज झाले. कान्होजींनी राजांना यासंबंधी विचारले तेंव्हा राजे म्हणाले की, "तुम्ही भिड घातली म्हणून त्याला जीवे मारले नाही आणि त्याचे वतनही जप्त केले नाही."⁸

सन 1660 च्या सप्टेंबर महिन्यात कान्होजी जेथे आजारी पडले. आपण या आजारातून वाचणार नाही हे लक्षात आल्यानंतर त्यांनी शिवाजीमहाराजांना पत्र पाठवून आपली सहा मुले व वतन तुमच्या पायापाशी आहे त्याचा सांभाळ करणे अशी विनंती केली. छ.शिवाजी महाराजांनी 2 सप्टेंबर 1660 रोजी कान्होजींना पाठविलेल्या पत्रात त्यांना 'तुमचा आमचा पहिल्यापासूनच घरोबा आहे; सांभाळ करू' असे अश्वस्त केले व तब्येतीची काळजी घ्या. ईश्वरकृपेने बरेच होईल असा धीरही दिला.⁹ परंतू यानंतर लवकरच कान्होजींचा मृत्यू झाला असावा. 25 ऑक्टोबर 1661 रोजी कान्होजींचा मुलगा बाजी सर्जेराव यांनी आपला भाऊ शिवबा जेथे याला पाठविलेल्या पत्रात कान्होजींचा मृत्यू झाल्याचा उल्लेख मिळतो.¹⁰

समाराप छ.शिवाजीराजांनी निर्माण केलेले स्वराज्य ही 17व्या शतकातील एक अपुर्व आणि अलौकिक घटना आहे. मराठा सरदार कितीही पराक्रमी असला तरीही मुस्लिम सत्ताधीशांच्या रोषेत फारतर पंचहाजारी मनसबदार होणे एवढीच महत्वाकांक्षा वाळगून अनेकजण आपले आयुष्य घालवित होते. मात्र या सत्ता संपवून स्वराज्य निर्मातीचे कार्य करण्याची ईच्छा निर्माण करून ती साक्षात निर्माण करण्याचे कार्य महाराजांनी केले.छ.शिवाजी महाराजांनी स्वराज्यस्थापनेचा आरंभ केल्यानंतर मावळ प्रांतातील सर्वच वतनदार त्यांच्या सोबत आले नाहीत परंतू कान्होजी जेधे सुरुवातीच्या काळापासून आपल्या जीवनाच्या अंतापर्यंत छ.शिवजी महाराजांशी एकनिष्ठ राहिले. एवढेच नाही तर त्यांनी मावळ प्रांतातील अनेक मातव्यत देशमुख वतनदारांना आपल्या सोबत शिवाजी महाराजांच्या कार्यात सोबत घेतले. अफजलखान मोहिमेप्रसंगी त्यांनी दाखवलेल्या धाडसामुळेच अनेक वतनदारही राजांच्या कार्यात सहभागी झालेले दिसतात. एकुण कान्होजी जेधे हे छ.शिवाजी महाराजांच्या प्रारंभीच्या सहकार्यापैकी एक असून स्वराज्य उभारणीत यांचाही खारीचा वाटा असल्याचे स्पष्टपणे जाणवते.

संदर्भ सूची

1. कुलकर्णी अ.रा.(संपा), जेधे शकावलीकरीना, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे 2007, पृ.16, 17
2. कुलकर्णी अ.रा.(संपा), उपरोक्त, पृ.17
3. मेहेंदळे ग.भा., श्रीराजा शिवछत्रपती, खंड 1, भाग 1, प्रकाशक मेहेंदळे ग.भा.,पुणे, 1996, पृ.705
4. कुलकर्णी अ.रा.(संपा), जेधे शकावलीकरीना, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे 2007, पृ.21
5. मेहेंदळे ग.भा., श्रीराजा शिवछत्रपती, खंड 1, भाग 1, प्रकाशक मेहेंदळे ग.भा.,पुणे, 1996, पृ.913
6. कुलकर्णी अ.रा.(संपा), जेधे शकावलीकरीना, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे 2007, पृ.31
7. देशमुख विजय, शककर्त शिवराय (पुर्वार्ध), छत्रपती सेवा प्रतिष्ठान, नागपूर, 1980, पृ.322
8. कुलकर्णी अ.रा.(संपा), जेधे शकावलीकरीना, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे 2007, पृ.215
9. कुलकर्णी अनुराधा(संपा.) शिवछत्रपतींची पत्रे खंड 1, परममित्र पब्लिकेशन, ठाणे,2011, पृ.77
10. मेहेंदळे ग.भा., श्रीराजा शिवछत्रपती, खंड 1, भाग 2, प्रकाशक मेहेंदळे ग.भा.,पुणे, 1996, पृ.1287